

**ΟΔΗΓΙΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2024-2025**

**Α. ΙΣΤΟΡΙΑ Α΄, Β΄ τάξης και ΙΣΤΟΡΙΑ Γενικής Παιδείας Γ΄ τάξης
Γενικού Λυκείου**

Ο/Η διδάσκων/-ουσα παρουσιάζει αναλυτικά τα προς εξέταση φαινόμενα και έχει ακόμα τη δυνατότητα να αναφερθεί με συνοπτικό τρόπο σε ιστορικά φαινόμενα από την ύλη που δεν εξετάζεται, για να καλύψει ενδεχόμενα κενά της γνώσης, ώστε οι μαθητές/-τριες να κατανοούν την ιστορική συνέχεια.

Καλό είναι από την αρχή της σχολικής χρονιάς να γίνει προγραμματισμός για τη διδασκαλία των εξεταζόμενων ενοτήτων και συνιστάται συνεργασία των εκπαιδευτικών που διδάσκουν το μάθημα στην ίδια σχολική μονάδα, με σκοπό την επιτυχή διαχείριση της ύλης και την αποτελεσματικότητα στη διδασκαλία της.

Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας δεν αποκλείει την αφήγηση, δεν μπορεί όμως να περιορίζεται μόνο σε αυτήν. Απαραίτητο είναι να εφαρμόζονται και άλλες διδακτικές μέθοδοι, όπως ο κατευθυνόμενος διάλογος, η διερεύνηση και η ομαδοσυνεργατική. Η διερευνητική μέθοδος, που μπορεί να επιτευχθεί ατομικά ή και σε ομάδες, όχι μόνο επικυρώνει στη σκέψη των μαθητών/-τριών τη λειτουργία της Ιστορίας ως επιστήμης, αλλά και τους/τις οδηγεί σε προσωπική επαφή με τα τεκμήρια του γνωστικού αντικείμενου, δηλαδή τις ιστορικές πηγές.

Η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών από τους/τις μαθητές/-τριες της Α΄, Β΄ και Γ΄ Λυκείου

Με τον όρο *πηγές* της Ιστορίας προσδιορίζουμε γενικότερα οτιδήποτε θα ήταν δυνατό να μας δώσει πληροφορίες για το παρελθόν. Αν λάβουμε, ωστόσο, υπόψη την απόσταση, χρονική και πολιτισμική, η οποία μας χωρίζει από την εποχή που εξετάζουμε, μπορούμε εξ αρχής να επισημάνουμε τη δυσκολία που ενέχει ο προσδιορισμός του υλικού το οποίο θεωρείται «ιστορική πηγή». Επιπλέον, είναι βέβαιο ότι οι πληροφορίες που έχουν φθάσει μέχρι τις ημέρες μας για οποιαδήποτε εποχή είναι περιορισμένες, αποσπασματικές και εν μέρει φορτισμένες από την παρέμβαση των ανθρώπων που συντέλεσαν εκούσια ή ακούσια στη διατήρησή τους.

Πολλοί μελετητές της Ιστορίας προσδιορίζουν την έννοια της ιστορικής πηγής χρησιμοποιώντας τον όρο *τεκμήριο*, όρος ο οποίος, όμως, προϋποθέτει τη διαδικασία της κριτικής προσέγγισής της. Το τεκμήριο υφίσταται ύστερα από αναζήτηση και επιλογή. Είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί από τον μελετητή τι θεωρεί κάθε φορά ως τεκμήριο και τι απορρίπτει από το ανεπεξέργαστο σύνολο των πληροφοριών που διαθέτει.

Οι μαθητές/-τριες καλούνται αφενός να κατανοήσουν τον ρόλο των ιστορικών πηγών και αφετέρου να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για την αξιοποίησή τους. Η προσέγγιση του παρελθόντος με τη χρήση των πηγών αποτελεί ενδιαφέρουσα και δημιουργική διαδικασία που μεταβάλλει τον/τη μαθητή/-τρια σε ερευνητή/-τρια.

Οι μαθητές/-τριες έχουν τη δυνατότητα να θέσουν τα ερωτήματά τους και να αξιοποιήσουν κατάλληλα τα κατάλοιπα του παρελθόντος αναδεικνύοντας το ανεπεξέργαστο υλικό, που αναφέρεται στο παρελθόν, σε «πηγή» παροχής ιστορικών πληροφοριών.

Είναι προφανές ότι κάθε «ιστορική πηγή» έχει τα δικά της χαρακτηριστικά γνωρίσματα και υπηρετεί διαφορετικούς στόχους: άλλες είναι υλικά κατάλοιπα μιας εποχής και άλλες κείμενα που συντάχθηκαν για να υπηρετήσουν συγκεκριμένους στόχους. Από τα κείμενα, άλλα έχουν

συνταχθεί σε λόγο αφηγηματικό, άλλα σε περιγραφικό και άλλα σε δοκιμιακό λόγο, εμπλουτισμένο με επιχειρήματα, ενώ άλλα είναι λογοτεχνικά κείμενα.

Ενδεικτικά, στις πηγές μπορεί να γίνεται η ακόλουθη επεξεργασία:

Κατανόηση του περιεχομένου. Αυτή επιτυγχάνεται με την κριτική προσέγγιση των πληροφοριών που παρέχουν τα κείμενα-πηγές. Οι μαθητές/-τριες, δηλαδή, αναλύουν και κατανοούν το περιεχόμενό τους. Επισημαίνουν, εκτός από το κειμενικό είδος και τον σκοπό για τον οποίο δημιουργήθηκαν, και άλλα στοιχεία του περιεχομένου, όπως τον υποκειμενισμό του συγγραφέα, ενδεχόμενες παραποιήσεις της πραγματικότητας, που μπορεί να οφείλονται σε φανατισμό ή ιδεολογική προκατάληψη, την επιλεκτικότητα ή εσκεμμένη απόκρυψη πληροφοριών, τα ακούσια και εκούσια ψεύδη. Απώτερος στόχος είναι η επισήμανση και η ανάδειξη των πληροφοριών που παρέχουν οι πηγές, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων που διατυπώνονται με τη μορφή ερευνητικών ερωτημάτων. Χαρακτηριστικά ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν είναι τα ακόλουθα:

Ποιο είναι το θέμα του κειμένου;

Ποιες είναι οι απόψεις του συγγραφέα σχετικά με το θέμα;

Για ποιον λόγο συντάχθηκε το κείμενο;

Με ποια επιχειρήματα ή τεκμήρια ο συντάκτης του κειμένου στηρίζει τις απόψεις του;

Ο συγγραφέας προβάλλει κάποια γεγονότα και πρόσωπα και κάποια άλλα αποσιωπά; Για ποιους λόγους;

Πώς μπορούν να συνδυαστούν οι πληροφορίες της πηγής με τις γνώσεις που έχετε;

Ένταξη στα ιστορικά συμφραζόμενα. Αυτή επιτυγχάνεται με την ένταξη των ιστορικών πηγών στον χώρο και τον χρόνο, με την αναγνώριση της εποχής και του ιστορικού συγκειμένου, στο πλαίσιο του οποίου δημιουργήθηκαν. Τα τεκμήρια είναι αποσπασματικά και ξεκομμένα από την εποχή τους, γι' αυτό είναι απαραίτητο να ενταχθούν σε συγκεκριμένο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο για να αποκτήσουν υπόσταση. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα να συνδυαστούν οι πληροφορίες των πηγών με τις υπάρχουσες γνώσεις. Ερωτήσεις που μπορεί να τεθούν στους/στις μαθητές/-τριες είναι οι ακόλουθες:

Πού και πότε συντάχθηκε το κείμενο;

Ποιοι λόγοι οδήγησαν στη δημιουργία του;

Οι πληροφορίες, που σας παρέχει, είναι περισσότερες ή πιο συγκεκριμένες από τις ιστορικές σας γνώσεις;

Διασταύρωση των πληροφοριών. Η «αλήθεια» των πληροφοριών που παρέχουν οι πηγές επικυρώνεται με τη σύγκρισή τους με άλλες πηγές. Η ύπαρξη μίας μόνο πληροφορίας αποτελεί επισφαλές τεκμήριο για την ανάπλαση του παρελθόντος. Η διασταύρωση των πληροφοριών μιας πηγής με τις πληροφορίες μιας άλλης αξιολογεί την εγκυρότητα, την αξιοπιστία της ή και το αντίθετο.

Σπουδαιότητα των πηγών. Τελική επιδίωξη της αξιοποίησης των πηγών είναι η επισήμανση των ορίων τους, δηλαδή της σημασίας και του ενδιαφέροντος που έχουν οι παρεχόμενες από αυτές πληροφορίες. Η προαναφερόμενη μέθοδος προσέγγισης και αξιοποίησης των πηγών έχει ως τελικό στόχο τη σύνθεση έγκυρων πληροφοριών και, στη συνέχεια, την παραγωγή τεκμηριωμένου ιστορικού λόγου.

Ειδικότερες δραστηριότητες που προτείνονται για την επεξεργασία των πηγών

Η οικείωση με την ιστορική μεθοδολογία προϋποθέτει από τον/τη μαθητή/-τρια τη γνώση ορισμένων στοιχείων που αφορούν στην αξιοπιστία και το είδος του κειμένου-πηγής, την επίγνωση δηλαδή της «ιστορικότητας» της πηγής. Θεμελιώδης στόχος είναι η διάκριση των ιστορικών πηγών από το απλό πληροφοριακό υλικό και αυτό επιτυγχάνεται μέσω: α) της ένταξης της πηγής σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, β) της διερεύνησης των συνθηκών δημιουργίας της, γ) της κατανόησης του ρόλου της μαρτυρίας και της κατάταξής της (πρωτογενής/δευτερογενής πηγή, είδος/τύπος πηγής), δ) της αξιολόγησής της (π.χ. ο βαθμός αντιπροσωπευτικότητάς της σε σχέση με την εποχή της ή η επιρροή της στην κοινωνία, στο πλαίσιο της οποίας δημιουργήθηκε).

Για τους παραπάνω λόγους προτείνουμε ο/η διδάσκων/-ουσα να επισημαίνει στους/στις μαθητές/-τριες απαραίτητες εισαγωγικές πληροφορίες για κάθε παράθεμα, όπως να εντάσσει κάθε πηγή σε ιστορικό πλαίσιο, να επισημαίνει βασικά γνωρίσματά της σε σχέση με τον χρόνο και τον τόπο παραγωγής της, να κατανοεί πλήρως το περιεχόμενό της αλλά και να γνωρίζει τον δημιουργό και τον σκοπό της δημιουργίας της. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται μια κατηγοριοποίηση-αξιολόγηση της πηγής, η οποία βοηθάει στην περαιτέρω επεξεργασία της. Η παραπάνω δραστηριότητα επιτρέπει την άμεση συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε διαδικασίες διερεύνησης και οικοδόμησης της ιστορικής γνώσης, βάσει συγκεκριμένων και σαφώς προσδιορισμένων ερευνητικών ερωτημάτων, και τους/τις εξοικειώνει με την ιστορική έρευνα.

Προτείνουμε, ακόμη, την παράλληλη διδακτική αξιοποίηση του ψηφιακού υλικού των Μαθησιακών Αντικειμένων (ΜΑ) του «Φωτόδεντρου». Η διαδικτυακή εφαρμογή τους επιτρέπει την αξιοποίηση της μεθόδου επεξεργασίας πηγών τόσο στην ερευνητική διαδικασία όσο και στην τεκμηρίωση ιστορικών ζητημάτων. Τα ΜΑ του «Φωτόδεντρου» μπορούν να λειτουργήσουν ως δείγματα ιστορικής εργασίας για την επεξεργασία και άλλου ψηφιοποιημένου υλικού, που μπορεί να δημιουργεί ο/η διδάσκων/-ουσα.

Παιδαγωγική αξιοποίηση διαδραστικών συστημάτων μάθησης

Ο/Η εκπαιδευτικός έχει στη διάθεσή του/της διαδραστικά συστήματα μάθησης, τα οποία λειτουργούν ως υποστηρικτικά εργαλεία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο διαδραστικός πίνακας συνιστά ένα τεχνολογικό μέσο που έχει τη λειτουργικότητα του συμβατικού πίνακα και τις δυνατότητες ενός υπολογιστή. Επιπλέον, η επιφάνεια εργασίας είναι αλληλεπιδραστική. Επομένως, ο διαδραστικός πίνακας μπορεί να αξιοποιηθεί ως εποπτικό μέσο αλλά και ως μέσο ενίσχυσης της μαθητοκεντρικής διδασκαλίας. Στην περίπτωση που αξιοποιείται αποκλειστικά ως εποπτικό μέσο, το αποτέλεσμα είναι η ενίσχυση των δασκαλοκεντρικών μεθόδων διδασκαλίας με τους/τις μαθητές/-τριες να έχουν τον ρόλο του παθητικού δέκτη της γνώσης. Ωστόσο, το ζητούμενο είναι ο μετασχηματισμός της εκπαιδευτικής διαδικασίας προς την κατεύθυνση της ενεργού συμμετοχής των μαθητών/-τριών σε αυτήν. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, προϋπόθεση είναι η αξιοποίηση της διαδραστικότητας, του κύριου γνωρίσματος του τεχνολογικού αυτού μέσου που το διαφοροποιεί από άλλα. Η χρήση των διαδραστικών συστημάτων μάθησης στην διδακτική των σχολικών μαθημάτων αποτελεί ένα ακόμα σημαντικό βήμα στην πορεία ένταξης των νέων

τεχνολογιών στην εκπαιδευτική πράξη. Οι διαδραστικοί πίνακες παρέχουν σημαντικά πλεονεκτήματα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές/-τριες:

- ενσωματώνουν πλήθος υλικού και ποικίλες εφαρμογές, που μπορούν να αξιοποιηθούν στη διδασκαλία,
- συντελούν στην «οπτικοποίηση» της γνώσης, καθιστώντας την προσέγγισή της περισσότερο παραστατική και ελκυστική για τους/τις μαθητές/-τριες,
- διευκολύνουν τους/τις εκπαιδευτικούς στην εκπόνηση καινοτόμων διδακτικών σεναρίων, που εμπλουτίζουν τη μαθησιακή διαδικασία,
- προωθούν την αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών/-τριών,
- προάγουν τη βιωματική, διερευνητική, ομαδοσυνεργατική μάθηση μέσω της ενεργού συμμετοχής των μαθητών/-τριών στη διδακτική πράξη και
- αναπτύσσουν ποικίλες δεξιότητες των μαθητών/-τριών, όπως η παρατήρηση, η κριτική σκέψη, η συνεργασία, η επικοινωνία, ο ψηφιακός γραμματισμός κ.ά.

Ειδικότερα, κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας

Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει τα διαδραστικά συστήματα μάθησης με τους ακόλουθους τρόπους:

- να δημιουργεί, σε συνεργασία με τους/τις μαθητές/-τριες, σχεδιαγράμματα του μαθήματος, όπως σε έναν παραδοσιακό πίνακα. Εν συνεχεία, οι σημειώσεις αυτές είναι δυνατόν να αποθηκευτούν για χρήση σε επόμενο μάθημα, να γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας με προσθαφαιρέσεις στοιχείων και βελτιώσεις, να μετατραπούν σε ψηφιακή μορφή και να διαμοιραστούν στους/στις μαθητές/-τριες.
- Να προβάλλει το σχολικό βιβλίο σε εμπλουτισμένη μορφή, ώστε να αξιοποιηθούν, κατά τη διδασκαλία, οι σύνδεσμοι που είναι ενσωματωμένοι σε αυτό.
- Να πραγματοποιεί παρουσιάσεις ποικίλου υλικού (εικόνες, χάρτες, διαγράμματα, πίνακες, στατιστικά στοιχεία, ιστορικά ντοκιμαντέρ, ταινίες κ.ά.), προερχόμενου από το σχολικό βιβλίο ή άλλες πηγές, ώστε να επιτευχθεί η «οπτικοποίηση» του μαθήματος.
- Να διαμοιράζει στους/στις μαθητές/-τριες φύλλα εργασίας και να τους αναθέτει ατομικές ή ομαδικές ασκήσεις/δραστηριότητες, κατά τη διάρκεια του μαθήματος ή για μελέτη στο σπίτι.
- Να δημιουργεί, σε συνεργασία με τους/τις μαθητές/-τριες, πολυτροπικά κείμενα.
- Να χρησιμοποιεί το διαδίκτυο, αναθέτοντας στους/στις μαθητές/-τριες να αναζητούν σε αυτό πληροφορίες (κρίνοντας, διασταυρώνοντας και αξιολογώντας την εγκυρότητά τους), που εμπλουτίζουν τα στοιχεία του σχολικού εγχειριδίου, καθώς και άλλα δεδομένα σχετικά με το μάθημα (βίντεο, διαδραστικούς χάρτες, εφαρμογές πολυμέσων, εικονικές περιηγήσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους κ.ά.), και εν συνεχεία να τις παρουσιάζουν στην τάξη, με αξιοποίηση του διαδραστικού πίνακα.
- Τέλος, σημαντικά οφέλη προκύπτουν από τη χρήση των διαδραστικών συστημάτων μάθησης κατά την επεξεργασία των ιστορικών πηγών. Εκτός από την παρουσίαση και αντιπαραβολή ποικίλων μη γραπτών πηγών, οι διδάσκοντες/-ουσες και οι μαθητές/-τριες μπορούν, με τη συνδρομή των «εργαλείων» ενός διαδραστικού πίνακα, να διερευνήσουν πλήθος γραπτών μαρτυριών, προερχόμενων από το σχολικό εγχειρίδιο, άλλα βιβλία ή το διαδίκτυο (π.χ. σώματα κειμένων από ιστοσελίδες, όπως Η Πύλη για την Ελληνική γλώσσα κ.ά.). Καθένα από αυτά τα κείμενα είναι δυνατόν να προβληθεί στην οθόνη του διαδραστικού πίνακα, χωριστά,

αλλά και σε συνδυασμό με άλλες σχετικές πηγές ή/και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, που οι μαθητές/-τριες θα μελετήσουν, ακολουθώντας μια διαδικασία οικοδόμησης της ιστορικής γνώσης. Κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας των ιστορικών πηγών, οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές/-τριες έχουν τη δυνατότητα να υπογραμμίζουν ή να χρωματίζουν τις πληροφορίες που θεωρούν σημαντικές, να συγκεντρώνουν σε ένα αρχείο χωρία/φράσεις/λέξεις που θα χρησιμεύσουν στη συγγραφή των απαντήσεων στα ερωτήματα που συνοδεύουν τις πηγές, να δημιουργούν σχεδιαγράμματα με τα στοιχεία των πηγών, να προσθέτουν τα δικά τους ερωτήματα και σχόλια πάνω στο κείμενο, να μετατρέπουν τα γραπτά κείμενα σε πολυτροπικά με την προσθήκη εικόνων, βίντεο, ηχητικών αρχείων, συνδέσμων κ.ά. Έτσι, η μελέτη των ιστορικών πηγών μετατρέπεται σε μια ελκυστική διαδικασία προσέγγισης της ιστορικής γνώσης.

Ενδεικτικές δραστηριότητες με χρήση διαδραστικών πινάκων

Οι μαθητές/-τριες μπορούν:

- να δημιουργήσουν χάρτες, αποτυπώνοντας σε αυτούς τις πληροφορίες του μαθήματος, να χαράξουν τα όρια κρατών/βασιλείων/αυτοκρατοριών/συμμαχιών σε χάρτη και να τα επισημάνουν με διακριτά χρώματα, να εντοπίσουν ή να τοποθετήσουν σε χάρτη ονόματα πόλεων/ιστορικών τόπων/γεγονότων κ.ά.,
- να θέσουν σε χρονολογική σειρά εικόνες προσώπων/αντικειμένων κ.ά., σύροντάς τες πάνω στη διαδραστική οθόνη αφής,
- να δημιουργήσουν έναν χρονολογικό άξονα/μια χρονογραμμή, τοποθετώντας σε αυτόν χρονικούς προσδιορισμούς, πρόσωπα, σύμβολα και εικόνες,
- να σχεδιάσουν ή να αναπαράγουν εικαστικά κάποιο στοιχείο σχετικό με το μάθημα,
- να καταρτίσουν πίνακες, καταλόγους, διαγράμματα με πληροφορίες, ιστορικούς όρους/έννοιες, στατιστικά στοιχεία κ.ά.,
- να συγκρίνουν εικόνες, χάρτες, ιστορικές πηγές, αντιπαραβάλλοντάς τες στην οθόνη του διαδραστικού πίνακα και επισημαίνοντας ομοιότητες ή διαφορές κ.ά.

Ωστόσο, για να καταστεί δυνατή η προσφορότερη αξιοποίηση των διαδραστικών συστημάτων μάθησης απαιτείται η σταδιακή εξοικείωση εκπαιδευτικών και μαθητών/-τριών με τις δυνατότητες που αυτά προσφέρουν στη μαθησιακή διαδικασία, καθώς και η επιλογή του κατάλληλου παιδαγωγικού πλαισίου οργάνωσης του μαθήματος με χρήση διαδραστικού πίνακα, ώστε το συγκεκριμένο εργαλείο να μην μετατραπεί σε ένα απλό εποπτικό μέσο που συνοδεύει μια παλαιού τύπου διδακτική προσέγγιση (παθητική μετάδοση πληροφοριών από τον/την εκπαιδευτικό, μέσω του «εντυπωσιασμού» των μαθητών/-τριών με οπτικοακουστικά ερεθίσματα), αλλά να ενθαρρύνει σύγχρονες μεθόδους κατάκτησης της γνώσης με επίκεντρο την ενεργό συμμετοχή του/της μαθητή/-τριας σε αυτή τη διαδικασία.

Στο πλαίσιο του διδακτικού σχεδιασμού οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να αξιοποιήσουν τις προτεινόμενες **διαδικτυακές πηγές** από το διδακτικό υλικό, να προβαίνουν σε επανέλεγχο της εγκυρότητάς τους, διότι ενδέχεται λόγω του δυναμικού τους χαρακτήρα ορισμένες από αυτές να είναι ανενεργές ή να οδηγούν σε διαφορετικό περιεχόμενο.

Ενδεικτικές διδακτικές προτάσεις

Ιστορία Α΄ Λυκείου (μία διδακτική ώρα)

Διδακτική ενότητα: *Η εξάπλωση και η παρακμή του Μυκηναϊκού Κόσμου*

Περιεχόμενο διδακτικής ενότητας: *Τα όρια εξάπλωσης. Οι επαφές με άλλους λαούς. Η τρωική εκστρατεία. Οι αιτίες της κρίσης του Μυκηναϊκού Κόσμου.*

Πορεία διδακτικής προσέγγισης της ενότητας

A. Προετοιμασία της διδακτικής ενότητας

Διδακτικοί στόχοι της ενότητας (περιοριζόμαστε στην αναφορά των γνωστικών στόχων)

Οι μαθητές/-τριες:

- να γνωρίσουν τα γεωγραφικά όρια εξάπλωσης των Μυκηναίων
- να προσδιορίσουν τις επαφές με τους άλλους λαούς
- να ανιχνεύσουν το ιστορικό υπόβαθρο της τρωικής εκστρατείας
- να κατανοήσουν τους λόγους της κρίσης του Μυκηναϊκού Κόσμου

Μέθοδοι επεξεργασίας της ενότητας (ερμηνευτική, διερευνητική)

Η ερμηνευτική μέθοδος επιτυγχάνεται με την αφήγηση και τον διευθυνόμενο διάλογο.

Η διερευνητική εφαρμόζεται με την αξιοποίηση ιστορικού άτλαντα, των εικόνων και των παραθεμάτων του βιβλίου.

Τεχνικές επεξεργασίας της ενότητας

Ο διδάσκων/-ουσα αξιοποιεί το σχολικό εγχειρίδιο, όπου κρίνει απαραίτητο, διαμορφώνει κατά την πορεία της διδασκαλίας διάγραμμα του περιεχομένου της ενότητας, καταγράφει τις έννοιες-κλειδιά, ακόμη, εάν διαθέτει, χρησιμοποιεί εποπτικά/ψηφιακά μέσα.

B. Πορεία της διδασκαλίας

1. Ολιγόλεπτη συζήτηση με θέμα την οργάνωση του Μυκηναϊκού Κόσμου. Αποτελεί και κριτήριο αξιολόγησης της γνώσης της προηγούμενης διδακτικής ενότητας.

2. Αφόρμηση: Συζήτηση με πεδίο αναφοράς χάρτη, όπου παρουσιάζονται τα γεωγραφικά όρια εξάπλωσης των Μυκηναίων, αλλά και την αξιοποίηση των πληροφοριών που παρέχουν οι εικόνες του βιβλίου (σσ. 70, 72 και 73).

3. Παρουσίαση της διδακτικής ενότητας

α) Ερμηνευτική προσέγγιση η οποία επιτυγχάνεται με αφήγηση και διευθυνόμενο διάλογο.

Προσδιορίζουμε το χρονικό και το γεωγραφικό πλαίσιο εξάπλωσης των Μυκηναίων. Με βάση τις πληροφορίες χεττιτικών και αιγυπτιακών πηγών ανιχνεύουμε τις πιθανές σχέσεις των Μυκηναίων με άλλους λαούς. Επιχειρούμε την ερμηνεία των μύθων της Αργοναυτικής και Τρωικής εκστρατείας.

β) Διερευνητική διαδικασία επιτυγχάνουμε με την αξιοποίηση του παραθέματος 5 του βιβλίου (σ. 71), μέσω του οποίου οι μαθητές/-τριες ερευνούν την άποψη των αρχαίων Ελλήνων για την τρωική εκστρατεία. Επιχειρούμε ακόμη με άλλα παραθέματα, που δίνουμε φωτοτυπημένα (βλ. παρακάτω συμπληρωματικά παραθέματα), οι μαθητές/-τριες να διερευνήσουν τις διαφορετικές απόψεις των αιτιών της καταστροφής του Μυκηναϊκού Κόσμου. Κρίνεται απαραίτητο να δίνονται οι αναγκαίες πληροφορίες για την προέλευση των παραθεμάτων, που εν προκειμένω λειτουργούν ως ιστορικές πηγές.

γ) Πίνακας με έννοιες-κλειδιά: Χετταίοι, Αχιγιάβα, Αχαιβάσα, Τροία (τρωική εκστρατεία), λαοί

της θάλασσας

4. Αξιολόγηση της διδακτικής διαδικασίας

Κατά τη διάρκεια διδακτικής πορείας με ερωτήσεις αξιολογούμε τη συμμετοχή και την κρίση των μαθητών/-τριών. Παράλληλα διαμορφώνουμε άποψη για την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας μας, την οποία ανά πάσα στιγμή είμαστε σε θέση να ανασκευάσουμε, εάν κρίνεται απαραίτητο.

Συμπληρωματικά παραθέματα

Κείμενο Α

Το τέλος του Μυκηναϊκού Κόσμου

Από κάποιες αιτίες, όποιες κι αν είναι αυτές, τα κυριότερα μυκηναϊκά κέντρα ανατράπηκαν το ένα μετά το άλλο κι έγιναν παρανάλωμα της φωτιάς. Έληγε πια για όλη την Ελλάδα η ευρυθμία που είχε επικρατήσει πάνω από τρεις αιώνες. Επακολούθησε πληθυσμιακή πτώση, που δεν έχει σημασία αν οφείλεται σε πόλεμο, επιδημία ή πείνα· θετικές μαρτυρίες δεν υπάρχουν για ν' αποδώσουμε αυτά τα γεγονότα στον ένα ή στον άλλο παράγοντα. Η θεωρία του Κάρπεντερ, ότι η παρακμή της μυκηναϊκής Ελλάδας οφείλεται σε μια μεταβολή του κλίματος, είναι μια κενή υπόθεση, ασυμβίβαστη όπως φαίνεται και με τις μαρτυρίες της παλαιοβοτανικής [...] Άλλοτε ήταν συνήθεια να κρατάμε για τους Δωριείς τον αρνητικό ρόλο στη μυκηναϊκή τραγωδία. [...] Οι Δωριείς βέβαια ήταν ωφελημένοι από τη μυκηναϊκή κατάρρευση, κι ήταν φυσικό λοιπόν ν' αποδοθεί το φταίξιμο σ' αυτούς. Αλλά υπήρχε πάντα και η αξεπέραστη δυσκολία πως οι αλληπάλληλες εισβολές Δωριέων δεν καλύπτονταν καθόλου από αρχαιολογικές μαρτυρίες – κάτι που ήταν απαραίτητο για να δικαιολογηθεί και η αλλαγή διαλέκτου.

J. Chadwick, *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, μτφρ. Κ.Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997, σσ. 387-388.

Κείμενο Β

Οι υποθέσεις σχετικά με το τέλος της μυκηναϊκής εποχής διακρίνονται σε τρεις μεγάλες ομάδες. Στην πρώτη, δίνεται έμφαση στις μετακινήσεις πληθυσμών, όπως οι «Δωριείς» ή οι «Λαοί της Θάλασσας». Στη δεύτερη, τονίζονται περισσότερο οι φυσικοί παράγοντες, όπως οι κλιματολογικές μεταβολές ή οι σεισμοί. Στην τρίτη, αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία στις εσωτερικές συγκρούσεις.

R. Treuil, P. Darque, J.-Cl. Poursat, G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, μτφρ. Ο. Πολυχρονοπούλου, Α. Φίλιππα-Touchais, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, σ. 476.

Ιστορία Γενικής Παιδείας Γ' Λυκείου (εκτός από τους/τις μαθητές/-τριες της Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών) (μία διδακτική ώρα)

Διδακτική ενότητα: Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 – Ένα μήνυμα ελευθερίας για την Ευρώπη: Ο χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης. Οργάνωση και έκρηξη της Επανάστασης.

Σχολικό εγχειρίδιο: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (από το 1815 έως σήμερα) Γενικής Παιδείας Γ' τάξη Γενικού Λυκείου (σσ. 16-17)

Επιμέρους ερευνητικοί άξονες: i) Ο χαρακτήρας της Ελληνικής Επανάστασης ii) Η Φιλική Εταιρεία και οι στόχοι της iii) Η ανάληψη της ηγεσίας από τον Αλ. Υψηλάντη iv) Οι επαναστατικές εστίες των αποστόλων της Φιλικής Εταιρείας

A. Προετοιμασία της διδακτικής ενότητας

Προσδοκώμενα αποτελέσματα:

Οι μαθητές/-τριες με την ολοκλήρωση της ενότητας αναμένεται:

- να κατανοούν τον εθνικό και πολιτικό χαρακτήρα της Επανάστασης
- να γνωρίζουν τα κύρια συστατικά στοιχεία του ελληνικού εθνικού κινήματος
- να προσδιορίζουν τον ρόλο και τους στόχους της Φιλικής Εταιρείας
- να γνωρίζουν στοιχεία της προσωπικότητας του Αλέξανδρου Υψηλάντη και τις απόψεις του για την έναρξη της Επανάστασης
- να αντιλαμβάνονται την κατάσταση που επικρατούσε στις Ηγεμονίες και
- να γνωρίζουν πού εκδηλώθηκαν οι πρώτες επαναστατικές εστίες

Μέθοδοι και τεχνικές επεξεργασίας της ενότητας

Κατά τη διάρκεια του μαθήματος θα αξιοποιηθεί το σχολικό εγχειρίδιο και θα καταγραφούν στον πίνακα δομικά στοιχεία και οι έννοιες-κλειδιά του μαθήματος.

B. Παρουσίαση της διδακτικής ενότητας / Πορεία του μαθήματος

Αφόρμηση: Αξιοποίηση των πληροφοριών που παρέχονται στην Εισαγωγή του Κεφαλαίου Α', «Η Ευρώπη και ο κόσμος τον 19^ο αιώνα (1815-1871)» με αναφορά στα αποτελέσματα του Συνεδρίου της Βιέννης και στην ίδρυση της Ιερής Συμμαχίας.

Παρουσίαση της διδακτικής ενότητας. Παράλληλα με την αφήγηση είναι δυνατό να τεθούν και να απαντηθούν από τους/τις μαθητές/-τριες οι ακόλουθες ερωτήσεις:

- Γιατί η Ελληνική Επανάσταση ήταν εθνικό και πολιτικό κίνημα;
- Ποια στοιχεία επεδίωξαν οι Έλληνες να προβάλουν στον Αγώνα τους;
- Ποιοι ήταν οι στόχοι των οργανωτών της Φιλικής Εταιρείας και ποιοι από αυτούς επιτεύχθηκαν;
- Γιατί ο Αλ. Υψηλάντης ανέλαβε την αρχηγία του Αγώνα;

Οι μαθητές/-τριες μέσω των παραθεμάτων θα διερευνήσουν θέματα της διδακτικής ενότητας. Από το παράθεμα του βιβλίου *Η σημασία της Επανάστασης* (σ. 16) γίνεται αντιληπτή η ευρωπαϊκή διάσταση της Επανάστασης.

Από το πρόσθετο παράθεμα, που ακολουθεί, διαφαίνεται ο χαρακτήρας και οι στόχοι της Φιλικής Εταιρείας.

Το απόσπασμα από την Επαναστατική Προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη, του σχολικού εγχειριδίου (σ. 17), παρουσιάζει τους λόγους για τους οποίους ο Αλ. Υψηλάντης κηρύττει την Επανάσταση.

Πρόσθετο παράθεμα

Ο μέγας όρκος των Φιλικών (αποσπάσματα)

Ορκίζομαι ενώπιον του αληθινού Θεού οικειοθελώς ότι θέλω είμαι πιστός εις την Εταιρείαν κατά πάντα και δια πάντα. Δεν θέλω φανερώσει το παραμικρόν από τα σημεία, ή λόγους αυτής, μήτε θέλω δώσει να καταλάβουν ποτέ ότι εγώ ηξεύρω τι περί τούτων κατ' ουδένα τρόπον, μήτε εις συγγενή μου, μήτε εις πνευματικόν μου, μήτε εις φίλον μου.

Ορκίζομαι ότι θέλω τρέφει εις την καρδίαν μου αδιάλλακτον μίσος εναντίον των τυράννων της

πατρίδος μου, των σπαδών και ομοφρόνων αυτοίς...

... Η θεία δικαιοσύνη ας εξαντλήσει επί της κεφαλής μου όλους τους κεραυνούς της δικαιοσύνης της, το όνομά μου ας είναι εις αποστροφήν και το υποκείμενόν μου το αντικείμενον της κατάρας και του αναθέματος των ομογενών μου, ανίσως αλησμονήσω μίαν στιγμήν τας δυστυχίας των και δεν εκπληρώσω το χρέος μου, και ο θάνατος ας είναι η άφευκτος τιμωρία του αμαρτήματός μου, δια να μην μολύνω την αγιότητα της Εταιρείας με την συμμετοχήν μου. Τ. Βουρνάς, *Η Φιλική Εταιρεία*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα, σσ. 28-36.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Υλικό για τον εμπλουτισμό της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας εντοπίζεται και στους ακόλουθους συνδέσμους:

- **Κέντρο Πολιτισμού «Ελληνικός Κόσμος»:** ντοκιμαντέρ με τίτλο «Η μάχη των Θερμοπυλών» (διάρκεια: 12:22) (<https://www.youtube.com/watch?v=PX5bT3LZaqo>).
- **Μουσείο Ακρόπολης:** ψηφιακό υλικό για μαθητές/-τριες της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (<https://www.theacropolismuseum.gr/polymesikes-efarmoges>).
- **Μουσείο Μπενάκη:** σύντομα βίντεο για ποικίλα ιστορικά θέματα και διάφορες ιστορικές περιόδους, από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή, σε συνδυασμό με σχετικά αντικείμενα της συλλογής του μουσείου (https://www.benaki.org/index.php?option=com_greekhistory&view=videocategory&Itemid=1059&id=2&lang=el).
- **Υπουργείο Πολιτισμού:** διαδραστικός χάρτης της Ελλάδας με Μουσεία, Μνημεία και Αρχαιολογικούς Χώρους (<http://odysseus.culture.gr/a/map/gmaps.jsp>).
- **Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών:** Ψηφιακή Πύλη ArchaeoCosmos (<http://archaeocosmos.arch.uoa.gr/index.php/el/home/>) και Άτλας του Περίπλου (https://periplus.arch.uoa.gr/map_gr.html), ψηφιακός, διαδραστικός χάρτης του αρχαίου κόσμου με αρχαιολογικές και γεωγραφικές πληροφορίες.
- **Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη-ToposText:** διαδραστικός χάρτης σε συνδυασμό με αρχαία και λατινικά κείμενα σε ψηφιακή μορφή, που παρέχει πληροφορίες για διάφορες γεωγραφικές τοποθεσίες του αρχαίου κόσμου (<https://topostext.org/the-places>).
- **Πολεμικό Μουσείο:** ιστορικά ντοκιμαντέρ, όπως «Ναυμαχία της Σαλαμίνας» (διάρκεια: 10:55) (<https://warmuseum.gr/audiovisual-productions/>), «Μάχες Βυζαντίου» (διάρκεια: 14:12) (<https://warmuseum.gr/audiovisual-productions/>), «Η μάχη της Κρήτης» (διάρκεια: 13:14) (<https://warmuseum.gr/audiovisual-productions/>).
- **ΕΡΤ-Ιστορικοί Περίπατοι:** σειρά εκπομπών για ποικίλα θέματα, ιδίως της νεότερης ιστορίας [π.χ. Εθνικός Διχασμός, 1915-1936 (διάρκεια 54:57): <https://www.youtube.com/watch?v=r9SZ96-9hqg>]
- **Metropolitan Museum of Art:** σειρά ιστορικών ντοκιμαντέρ με τίτλο «Η ιστορία του δυτικού πολιτισμού», που πραγματεύεται τους κυριότερους σταθμούς της ιστορίας από την αρχαιότητα ως τον 20^ο αιώνα [π.χ. Πρώτο επεισόδιο: Η Αυγή της Ιστορίας (διάρκεια: 27:32), <https://www.youtube.com/watch?v=n1QmvXXoLDM&list=PLHQ6WQpa85HcxfnLjKG8mwtwoQrlpXWai>].
- **Oxford Classical Dictionary:** χάρτες του Αρχαίου Κόσμου

(<https://oxfordre.com/classics/page/maps/maps-of-the-ancient-world>).

- **University of North Carolina at Chapel Hill, Ancient World Mapping Center:** διαδραστικός χάρτης του Αρχαίου Κόσμου (<https://awmc.unc.edu/awmc-interactive/>).

- **University of Gothenburg, Digital Atlas of the Roman Empire:** διαδραστικός χάρτης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (<https://imperium.ahlfeldt.se/>).

- **University of Oregon-Mapping History:** διαδραστικοί χάρτες για ποικίλα ιστορικά θέματα από την αρχαιότητα ως τον 20^ο αιώνα [<https://mappinghistory.uoregon.edu/english/index.html>].

- **University of Toronto:** διαδραστικός χάρτης της Κωνσταντινούπολης με τα σημαντικότερα μνημεία της (<http://individual.utoronto.ca/safran/Constantinople/Map.html>).

- **Harvard University, Digital Atlas of Roman and Medieval Civilizations:** διαδραστικός χάρτης του μεσαιωνικού κόσμου

(<https://www.arcgis.com/apps/View/index.html?appid=b4dad589ee4b40e39a93bb0b026e4ee8>).

- **American Battle Monuments Commission:** διαδραστικοί χάρτες με πληροφορίες και σύντομα βίντεο σχετικά με τα κυριότερα γεγονότα του Α΄ και Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ανά έτος (https://www.abmc.gov/sites/default/files/interactive/interactive_files/WW1/index.html και https://www.abmc.gov/sites/default/files/interactive/interactive_files/WW2/index.html)

Β. ΙΣΤΟΡΙΑ Γ΄ τάξης Ημερήσιου και Εσπερινού Γενικού Λυκείου Ομάδα Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

Ως προς τη **σειρά διδασκαλίας** της ύλης του μαθήματος της Ιστορίας Γ΄ Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών να προηγείται η διδασκαλία του κεφαλαίου «Το Κρητικό Ζήτημα» και να έπεται η διδασκαλία του κεφαλαίου «Προσφυγικό Ζήτημα», για την εξασφάλιση της ιστορικής συνέχειας, ώστε να γίνονται κατανοητά τα γεγονότα από τους μαθητές και τις μαθήτριες.

Στην **τρέχουσα έκδοση** του ισχύοντος σχολικού εγχειριδίου (Μαργαρίτης Γ., Αζέλης, Αγ., Ανδριώτης, Ν., Δετοράκης, Θ., Φωτιάδης, Κ., *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Υ.ΠΑΙ.Θ.Α./Ι.Τ.Υ.Ε. «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ») **έχουν πραγματοποιηθεί διορθώσεις** στα ακόλουθα ονόματα: α) σελ. 249: «Λ. Ιασωνίδης» (Λεωνίδας Ιασωνίδης), ο οποίος έλαβε μέρος στα γεγονότα που περιγράφονται στην ενότητα «Αγώνες για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας (1917-1922)», αντί του «Λ. Ιωαννίδης», β) σελ. 250: «Λ. Τρότσκι» αντί του «Α. Τρότσκι».

Για την προσέγγιση της ύλης του μαθήματος της Ιστορίας Γ΄ Γενικού Λυκείου, Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, προτείνονται:

α) Η ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου κάθε ενότητας, η οποία επιτυγχάνεται με την αφήγηση –όπου κρίνεται απαραίτητη– και τον κατευθυνόμενο διάλογο, σε συνδυασμό με τη **διερευνητική μέθοδο**, η οποία επιτυγχάνεται με την αξιοποίηση παραθεμάτων (πηγών)

β) Η συστηματική αξιοποίηση σωμάτων ιστορικών πηγών, ενδεικτικά μπορεί να αξιοποιηθούν τα *Κριτήρια αξιολόγησης του ΚΕΕ* για την Ιστορία της Γ΄ Λυκείου

<http://www.kee.gr/html/themata.php?&ID=125>

το υλικό του ΚΕΓ για τη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (στους «Ψηφιακούς πόρους για την Ελληνική Γλώσσα» στην ενότητα «Ιστορία και Λογοτεχνία») https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html

τα συμβατά με τη ύλη ψηφιακά Μαθησιακά Αντικείμενα του «Φωτόδεντρου» <http://photodentro.edu.gr/lor/subject-search?locale=el>

και όποιο άλλο υλικό κρίνεται κατάλληλο από τον διδάσκοντα ή τη διδάσκουσα.

Στο πλαίσιο του διδακτικού σχεδιασμού οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να αξιοποιήσουν τις προτεινόμενες **διαδικτυακές πηγές** από το διδακτικό υλικό, να προβαίνουν σε επανέλεγχο της εγκυρότητάς τους, διότι ενδέχεται λόγω του δυναμικού τους χαρακτήρα ορισμένες από αυτές να είναι ανενεργές ή να οδηγούν σε διαφορετικό περιεχόμενο.

γ) Η έμφαση στη μεθοδολογική διάσταση της επεξεργασίας των πηγών, στην κατανόηση της τυπολογίας τους, στην ένταξη των ιστοριογραφικών κειμένων σε συγκεκριμένο πλαίσιο και στην εξοικείωση των μαθητών και των μαθητριών με τα μεθοδολογικά εργαλεία της επιστήμης της Ιστορίας.

Προτείνεται να αξιοποιηθούν δύο (2) από τις έξι (6) διδακτικές ώρες εβδομαδιαίως στην επεξεργασία των ιστορικών πηγών και συγκεκριμένα από τις περίπου 120 ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, οι 40 ώρες μπορεί να διατεθούν στην επεξεργασία ιστορικών πηγών.

Για την προφορική αξιολόγηση των μαθητών/-τριών προτείνεται συνδυασμός της ισχύουσας διαδικασίας αξιολόγησης με την παράλληλη επεξεργασία των ιστορικών πηγών, δίνοντας έμφαση στην ιστορική μεθοδολογία και στην εισαγωγή πρακτικών διερευνητικής μάθησης.

Η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών

Η επεξεργασία και η αξιοποίηση των ιστορικών πηγών αποτελεί το κύριο μέρος της εργασίας των ιστορικών στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν το παρελθόν. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα και δημιουργική διαδικασία που μεταβάλλει τον/τη μαθητή/-τρια σε ερευνητή/-τρια.

Η επεξεργασία των ιστορικών πηγών στη σχολική τάξη, με την αξιοποίηση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων μελέτης, επιτρέπει την άμεση συμμετοχή των μαθητών/-τριών σε διαδικασίες διερεύνησης και οικοδόμησης της ιστορικής γνώσης. Ο/Η μαθητής/-τρια έχει τη δυνατότητα να αντλήσει πληροφορίες για το προς διερεύνηση ζήτημα, να διακρίνει επιμέρους πτυχές, να διερευνήσει τρόπους προσέγγισης του παρελθόντος, να κατανοήσει αιτιώδεις σχέσεις στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου και να συνειδητοποιήσει την πολυπλοκότητα του ιστορικού παρελθόντος. Η διαδικασία αυτή δίνει την ευκαιρία να τεθούν ερωτήματα και στη συνέχεια απαντήσεις με την ενεργό εμπλοκή των μαθητών/-τριών.

Ωστόσο, ό,τι σχετίζεται με το παρελθόν δεν αποτελεί εκ προοιμίου ιστορική πηγή, καθώς θα πρέπει προηγουμένως να υποστεί επεξεργασία, ώστε να αποτελέσει πηγή για την Ιστορία. Μέσω της διαδικασίας αυτής, που είναι έργο ειδικών επιστημόνων, το ανεπεξέργαστο υλικό μπορεί να αξιοποιηθεί πλέον ως ιστορική πηγή άντλησης πληροφοριών. Η διαφοροποίηση των ιστορικών πηγών από το απλό πληροφοριακό υλικό του παρελθόντος επιτυγχάνεται μέσω μιας μεθοδολογικής πορείας: α) της ένταξης της πηγής σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, β) της διερεύνησης των συνθηκών δημιουργίας της, γ) της κατανόησης του ρόλου της, δ) της κατηγοριοποίησής της ανάλογα με το περιεχόμενο και τη μορφή της (άμεση/έμμεση,

πρωτογενής/δευτερογενής πηγή, ιστοριογραφικό κείμενο, δημόσιο έγγραφο, λογοτεχνικό έργο, άρθρο εφημερίδας κ.ά.), ε) της αξιολόγησής της, δηλαδή της αντιπροσωπευτικότητάς της ή της επιρροής που άσκησε στην εποχή της.

Κατηγοριοποίηση των ιστορικών πηγών

Οι πηγές διακρίνονται σε *πρωτογενείς* και *δευτερογενείς*, με κριτήριο τη χρονική απόσταση από το θέμα στο οποίο αναφέρονται, και σε *άμεσες* και *έμμεσες*, ανάλογα με τον σκοπό που υπηρετεί η λειτουργία τους. Η χρήση αυτών των όρων πρέπει να γίνεται από τους/τις μαθητές και τις μαθήτριες με ιδιαίτερη προσοχή, για την αποφυγή παρανοήσεων.

Πρωτογενής θεωρείται η ιστορική πηγή της οποίας ο δημιουργός-συγγραφέας είναι σύγχρονος με την εποχή στην οποία αναφέρεται η πηγή, ενώ *δευτερογενής* είναι εκείνη που δημιουργήθηκε μετά από την εποχή στην οποία αναφέρεται, στην πραγματικότητα πρόκειται για αποστασιοποιημένη προσέγγιση ή για αναθεώρηση πληροφοριών προηγούμενων πηγών. Οι δευτερογενείς πηγές, όπως είναι οι ιστοριογραφικές μελέτες, τα απομνημονεύματα, οι αυτοβιογραφίες κ.ά., ουσιαστικά συγκροτούν τη βιβλιογραφία, που αξιοποιεί κάθε ερευνητής/-τρια αλλά και ο/η μαθητής/-τρια στη σύνθεση μιας εργασίας.

Άμεσες πηγές είναι τα κείμενα ή τα υλικά κατάλοιπα μιας εποχής που δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένους πρακτικούς σκοπούς της κοινωνίας μιας εποχής. Σε αυτήν την κατηγορία των πηγών εντάσσονται τα οικοδομήματα, τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης (εργαλεία, σκεύη, όπλα), τα έργα τέχνης, τα νομίσματα, οι σφραγίδες, οι επιγραφές, η νομοθεσία, οι συνθήκες, τα δικαιόγραφα, τα πρακτικά συλλογικών οργάνων, οι εφημερίδες, οι αφίσες κ.ά. Είναι προφανές ότι πρόκειται για κείμενα που σώθηκαν αυτούσια ως επιγραφές ή γραμμένα σε παπύρους, περγαμηνές και, κατά τους νεότερους χρόνους, σε χαρτί ή σε ηλεκτρονική μορφή. Αντίθετα, *έμμεσες* είναι οι πηγές εκείνες που δημιουργήθηκαν με κύριο στόχο να πληροφορήσουν για γεγονότα του παρελθόντος, όπως για παράδειγμα είναι οι θρύλοι, οι μύθοι, οι παραδόσεις, τα ιστοριογραφικά κείμενα ή ακόμα και εκείνα τα κείμενα που παρέχουν εμμέσως μαρτυρίες για μια εποχή, όπως συμβαίνει με τα λογοτεχνικά έργα, τους ρητορικούς λόγους, τις πολιτικές πραγματείες, τα φιλοσοφικά πονήματα, τα περιηγητικού και γεωγραφικού περιεχομένου κείμενα κ.ά. Στους νεότερους χρόνους το ίδιο ισχύει με τις κινηματογραφικές ταινίες, τα ιστοριογραφικά ντοκιμαντέρ, τις προσωπικές μαρτυρίες, τα κινηματογραφικά επίκαιρα, τις φωτογραφίες κ.ά. που αξιοποιούνται από τους ιστορικούς, μετά από κατάλληλη επεξεργασία, για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Η διάκριση των πηγών, σε πρωτογενείς ή δευτερογενείς, σε άμεσες ή έμμεσες, πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή, γιατί τα κριτήρια της κατηγοριοποίησής τους ενίοτε δεν είναι με σαφήνεια διακριτά. Ενδεικτικά, στην περίπτωση που το ιστοριογραφικό κείμενο αναφέρεται σε παλαιότερη εποχή και εντάσσει αυτούσιο το άρθρο μιας εφημερίδας, τότε το ιστοριογραφικό κείμενο είναι μια έμμεση και δευτερογενής πηγή στο σύνολό του, αλλά το εμβόλιμο άρθρο της εφημερίδας είναι μια άμεση πηγή πληροφόρησης. Το ανάλογο ισχύει για το περιεχόμενο μιας ιδιωτικής επιστολής του Ελευθερίου Βενιζέλου, η οποία μπορεί να είναι πρωτογενής πηγή σε ό,τι αφορά την εποχή κατά την οποία γράφτηκε και άμεση σε ό,τι αφορά την προσωπική ζωή του πολιτικού, αλλά έμμεση πηγή πληροφόρησης σε ό,τι αφορά την ερμηνεία της διεθνούς στάσης της Ελλάδας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι προφανές ότι κάθε ιστορική πηγή πληροφόρησης μπορεί να αξιοποιηθεί κατά περίπτωση ως άμεση ή έμμεση, πρωτογενής ή δευτερογενής, ανάλογα με το

είδος των πληροφοριών που παρέχει και το αντικείμενο της μελέτης.

Με την ίδια μεθοδολογία προσεγγίζονται, εκτός των γραπτών πηγών, και όλες οι άλλες μαρτυρίες του παρελθόντος. «Κείμενα», στην ευρύτερή τους έννοια, νοούνται οι φωτογραφίες, οι χάρτες, οι στατιστικοί πίνακες, οι αφίσες, τα κινηματογραφικά φιλμ, τα έργα τέχνης, τα υλικά κατάλοιπα, οι προφορικές μαρτυρίες, οι ηχογραφήσεις και γενικότερα οτιδήποτε μπορεί να δώσει πληροφορίες για το παρελθόν. Ωστόσο, ανάλογα με το είδος τους, έχουν και έναν ιδιαίτερο κώδικα αξιοποίησης που αναδεικνύεται με κατάλληλες ερωτήσεις. Έτσι, με την αξιοποίηση διαφορετικών πηγών επιτυγχάνεται η πολυπρισματική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος. Ειδικότερα, για τη διδακτική αξιοποίηση του ψηφιακού υλικού των Μαθησιακών Αντικειμένων (ΜΑ) του «Φωτόδεντρου» επισημαίνεται ότι αυτά μπορούν να λειτουργήσουν ως δείγματα για την επεξεργασία και άλλου ψηφιακού υλικού. Η συλλογή των ΜΑ της Ιστορίας διαιρείται σε ομάδες-«συλλογές», σχετικές με ιστορικές περιόδους, μία από τις οποίες παρέχει υλικό για τη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία του 19ου και 20ού αιώνα. Η διαδικτυακή εφαρμογή των ΜΑ του «Φωτόδεντρου» διευκολύνει τη διδακτική αξιοποίηση της επεξεργασίας των πηγών τόσο στο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας όσο και στο στάδιο της τεκμηρίωσης των υπό διαπραγμάτευση ιστορικών ζητημάτων.

Πρόσθετες Επισημάνσεις για την επεξεργασία και την αξιολόγηση των ερωτήσεων που σχετίζονται με τις πηγές

Στην επεξεργασία των πηγών, κατά τη διδασκαλία, βοηθά η επισήμανση από τον/τη διδάσκοντα/-ουσα ορισμένων εισαγωγικών πληροφοριών, όπως η ένταξη της προς επεξεργασία πηγής στο ιστορικό πλαίσιο, η αναγνώριση της κατηγορίας της πηγής στην οποία εντάσσεται (άμεση ή έμμεση, πρωτογενής ή δευτερογενής) ή του κειμενικού είδους, όταν πρόκειται για κείμενα (επιγραφή, ιστοριογραφία, απομνημόνευμα, άρθρο εφημερίδας, δημόσιο έγγραφο, λογοτεχνικό κείμενο, στατιστική μελέτη κ.ά.) ή της κατηγορίας της πηγής, όταν πρόκειται για εικόνα (έργο τέχνης, σκίτσο, γελοιογραφία, φωτογραφία, αφίσα κ.ά.). Ακόμη, σημαντική είναι η στοιχειώδης αναφορά πληροφοριών σχετικών με τον συγγραφέα ή τον δημιουργό της πηγής, όπως η σχέση του με τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται, η ιδεολογική και κοινωνική του ένταξη, το γνωστικό του επίπεδο και ενδεχομένως πρόσθετων πληροφοριών που συγκροτούν την προσωπικότητα και προσδιορίζουν το κύρος του.

Κατά την επεξεργασία των πηγών οι μαθητές και οι μαθήτριες διαβάζουν, αναλύουν, ταξινομούν, διασταυρώνουν και ερμηνεύουν τις ιστορικές πληροφορίες, βάσει του δοθέντος ερωτήματος, ώστε να συνθέσουν την απάντησή τους, η οποία πρέπει να συνδυάζει τις πληροφορίες που προκύπτουν από την κριτική επεξεργασία των ιστορικών μαρτυριών με τις γνώσεις που αποκτήθηκαν κατά τη διδασκαλία του μαθήματος. Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται, όσον αφορά στον ρόλο του σχολικού εγχειριδίου, ότι αυτό αποτελεί ουσιαστικό μέσο αλλά όχι μοναδικό μέσο άντλησης της ιστορικής γνώσης, η οποία συμπληρώνεται με την κατάλληλη καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού και από άλλες πηγές που αξιοποιούνται στο πλαίσιο του μαθήματος (π.χ. σημειώσεις/διαγράμματα εκπαιδευτικού, εποπτικά μέσα, βιβλιογραφία, διαδικτυογραφία). Ως εκ τούτου, η σύνδεση με την ιστορική αφήγηση του σχολικού εγχειριδίου είναι αναγκαία για την ένταξη της απάντησης σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, όπως αυτό προσδιορίζεται σύμφωνα με τη διδαχθείσα ύλη βάσει του αντίστοιχου Προγράμματος Σπουδών και σε καμία περίπτωση δεν υπαγορεύει την πιστή αναπαραγωγή της ιστορικής αφήγησης του σχολικού εγχειριδίου. Επιπλέον,

διευκρινιστικά επισημαίνεται ότι τη σύνδεση της απάντησης με το ιστορικό πλαίσιο/τη διδαχθείσα ύλη (και ως εκ τούτου τη λειτουργία του σχολικού εγχειριδίου ως βιβλίου αναφοράς) σηματοδοτεί και ο τρόπος με τον οποίο παρέχονται οι Ενδεικτικές Απαντήσεις στα θέματα Ιστορίας όλων των τάξεων και τύπου Λυκείου της Τράπεζας Θεμάτων Διαβαθμισμένης Δυσκολίας: παραπομπή στο αντίστοιχο κεφάλαιο με παράθεση ενδεικτικής αναφοράς από το σχολικό εγχειρίδιο και όχι με επισήμανση σελίδας.

Κατά την επεξεργασία και γραπτή σύνθεση της απάντησης σε ερωτήσεις που σχετίζονται με τις πηγές θα πρέπει:

α) Να αποφεύγεται η παρατακτική παράθεση των πληροφοριών του σχολικού εγχειριδίου και των πηγών (π.χ. η παρουσίαση των στοιχείων του βιβλίου και στη συνέχεια η ανάλυση των πηγών ή το αντίστροφο), διότι ο συγκεκριμένος τρόπος απάντησης ενθαρρύνει τη μηχανιστική αποστήθιση της ιστορικής γνώσης, χωρίς κριτικό συσχετισμό των πληροφοριών του βιβλίου με εκείνες των πηγών, ενώ δύναται να οδηγήσει και σε επαναλήψεις πληροφοριών κοινών τόσο στο σχολικό εγχειρίδιο, όσο και στην πηγή ή στις πηγές που δίνονται στους/στις μαθητές/-τριες.

β) Να μην επιλέγεται η απλή καταγραφή των πληροφοριών των πηγών, διότι αυτός ο τρόπος δεν συνδράμει στην εξοικείωση των μαθητών/-τριών με την ιστορική μεθοδολογία, κατά την οποία είναι αναγκαία η γνώση της σκοπιμότητας δημιουργίας της πηγής, η αναγνώριση του είδους της, η διερεύνηση της αξιοπιστίας της, η σκιαγράφιση της προσωπικότητας του δημιουργού και, εν γένει, η επίγνωση της ίδιας της «ιστορικότητας» της πηγής.

γ) Να προτιμάται η κριτική σύνθεση (και όχι ο απλός συνδυασμός) των πληροφοριών του σχολικού εγχειριδίου με τα στοιχεία που επιλέγονται να αντληθούν από τις πηγές, διότι μέσω της συγκεκριμένης μεθόδου:

- επιτυγχάνεται η τεκμηρίωση της ιστορικής γνώσης με τη συνδρομή των πηγών,
- διαπιστώνεται ο βαθμός στον οποίο οι μαθητές/-τριες έχουν αφομοιώσει τις γνώσεις που εμπεριέχονται στο σχολικό εγχειρίδιο και έχουν κατανοήσει τα δεδομένα των πηγών, εφόσον μπορούν να εντοπίσουν την ιστορική γνώση στις υπό εξέταση πηγές και, στη συνέχεια, να την εμπλουτίσουν, να την αναλύσουν και να την επιβεβαιώσουν τεκμηριωμένα αξιοποιώντας για τον σκοπό αυτόν τις κατάλληλες πληροφορίες των πηγών και
- αναδεικνύεται η κριτική και συνθετική σκέψη των μαθητών/-τριών (εύρεση ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ του σχολικού βιβλίου και των πηγών μέσω της αντιπαραβολής των σχετικών στοιχείων, συσχέτιση των διαφόρων πηγών που πραγματεύονται το ίδιο θέμα, επιλογή των πληροφοριών που συνδέονται μεταξύ τους και οργάνωσή τους σε ενιαίο κείμενο), καθώς και η δυνατότητά τους να παράγουν ιστορικό λόγο βάσει των πηγών που εξέτασαν.

δ) Να επιδιώκεται η σύνθεση των πληροφοριών του σχολικού εγχειριδίου και των δεδομένων των ιστορικών μαρτυριών με την αναδιατύπωση των πηγών σε προσωπικό ύφος και όχι με την αυτολεξεί παράθεσή τους. Στο σημείο αυτό, το σχολικό εγχειρίδιο είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται ως ιστορικό πλαίσιο αναφοράς για τη διατύπωση της απάντησης των μαθητών/-τριών και εντός αυτού να εντάσσονται, στα κατάλληλα συμφραζόμενα, οι πληροφορίες των πηγών που τεκμηριώνουν ή συμπληρώνουν τις γνώσεις που έχουν αποκτηθεί κατά τη διδασκαλία του μαθήματος. Κατά τη συγκεκριμένη διαδικασία, οι μαθητές/-τριες, εφόσον πρέπει να επεξεργαστούν περισσότερες πηγές, θεωρείται θετικό να διευκρινίζουν από ποια πηγή αντλούν κάθε στοιχείο ή ποια πηγή χρησιμοποιούν σε κάθε σημείο της απάντησής τους, χωρίς ωστόσο να υποχρεούνται να παραθέτουν αυτολεξεί το χωρίο της πηγής που χρησιμοποίησαν, διότι, με τη

συνεχή παράθεση φράσεων/προτάσεων/περιόδων των πηγών, το κείμενο της απάντησης στο ερώτημα ή στα ερωτήματα των θεμάτων κατακεραματίζεται, χάνοντας την ομοιογένεια, τη συνοχή και τη λογική οργάνωσή του. Η παράθεση αυτούσιων χωρίων των πηγών είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί: 1) όταν αυτό ορίζεται σαφώς από κάποιο ερώτημα του θέματος και σε αυτήν την περίπτωση η απουσία τους αξιολογείται αρνητικά και 2) σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και με φειδώ, όταν για παράδειγμα ο/η μαθητής/-τρια επιθυμεί να μεταφέρει αυτούσια έναν ιστορικό όρο ή μια χαρακτηριστική φράση ενός ιστορικού προσώπου, να δώσει έμφαση σε μια σημαντική πληροφορία της πηγής κ.ά. Σε κάθε περίπτωση όταν γίνεται παράθεση αυτούσιων χωρίων από τις πηγές θα πρέπει αυτά να τοποθετούνται εντός παρενθέσεως και με τη χρήση εισαγωγικών.

ε) Η ιστορική αφήγηση που θα συνθέσουν οι μαθητές/-τριες είναι επιθυμητό να διαθέτει γλωσσική αρτιότητα (γραμματική, σύνταξη, ορθογραφία, στίξη). Στην αρχή της απάντησης είναι δυνατόν (χωρίς να καθίσταται υποχρεωτικό) να τίθενται κάποιες γενικότερες εισαγωγικές παρατηρήσεις σχετικές με το ερώτημα (π.χ. μια πολύ σύντομη αναδιατύπωσή του) ή το θέμα που πραγματεύονται το σχολικό εγχειρίδιο και οι πηγές. Επισημαίνεται με έμφαση ότι οι απαντήσεις των μαθητών/-τριών σε ερωτήσεις που αφορούν στο μάθημα της Ιστορίας θα πρέπει να διακρίνονται από ακριβολογία στην επιλογή των δεδομένων, σαφήνεια ως προς την ιστορική ερμηνεία-τεκμηρίωση, ορθολογιστική σκέψη και λογική οργάνωση-αλληλουχία στη δόμηση των επιχειρημάτων, ιδιαίτερα στην περίπτωση που ζητείται η διατύπωση της προσωπικής τους άποψης (π.χ. αξιολόγηση γεγονότων/ενεργειών/διερεύνηση αξιοπιστίας πηγών/σύγκριση αντικρουόμενων πηγών) και λιτότητα, σαφήνεια στην έκφραση (αναφορικός/κυριολεκτικός λόγος) χωρίς περιττολογίες και πλατειασμούς.

Κατά την αξιολόγηση των απαντήσεων των μαθητών/-τριών, θετικά στοιχεία θεωρούνται:

- ο βαθμός στον οποίο έχουν κατανοήσει το ερώτημα ή τα ερωτήματα της εκφώνησης του θέματος και μπορούν να απαντούν στοχευμένα βάσει αυτού/αυτών, αξιοποιώντας τις κατάλληλες πληροφορίες από την πηγή ή τις πηγές που τίθενται προς διερεύνηση και αποκλείοντας, συγχρόνως, οτιδήποτε περιττό ή άστοχο (αντιληπτική/αφαιρετική ικανότητα),
- η ικανότητα ένταξης της ιστορικής πηγής (και ειδικότερα των πληροφοριών που καλούνται να επεξεργαστούν βάσει του δοθέντος ερωτήματος) σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο αξιοποιώντας, εν προκειμένω, τις ιστορικές γνώσεις που έχουν αποκτήσει στο πλαίσιο του μαθήματος (επιτυχής σύνδεση με την ιστορική ύλη του Προγράμματος Σπουδών και του σχολικού εγχειριδίου ως βιβλίου αναφοράς),
- ο βαθμός στον οποίο έχουν αφομοιώσει τις πληροφορίες του σχολικού εγχειριδίου και των πηγών και μπορούν να τεκμηριώσουν τις πρώτες με τη συνδρομή των δεύτερων,
- η κριτική, αναλυτική και συνθετική ικανότητά τους, με την επιλογή και αξιοποίηση των κατάλληλων πληροφοριών για τη συγγραφή των απαντήσεών τους,
- η δυνατότητά τους να παρουσιάζουν, με την αξιοποίηση των κατάλληλων πληροφοριών από τις πηγές που τους δίνονται, ιστορικά γεγονότα-φαινόμενα, εντάσσοντάς τα στο ιστορικό τους πλαίσιο καθώς επίσης να αναζητούν και να αξιολογούν αίτια, συνέπειες, κίνητρα κ.ά., ανάλογα με το ερώτημα που τίθεται στην εκφώνηση και
- η αντικειμενική και νηφάλια παρουσίαση των ιστορικών στοιχείων, χωρίς προκαταλήψεις και στερεότυπες αντιλήψεις (ικανότητα άρθρωσης ιστορικά τεκμηριωμένου λόγου).

Ενδεικτικό παράδειγμα διδακτικής με την αξιοποίηση παραθεμάτων

Ιστορία Γ' Λυκείου Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών (μια διδακτική ώρα)

Διδακτική ενότητα: *Η Σύμβαση της Λοζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών*

Σχολικό εγχειρίδιο: ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Γ' Γενικού Λυκείου Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών (σσ. 149-152)

Σκοπός είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να αναγνωρίσουν το είδος και την κατηγορία κάθε παραθέματος (πηγής), ώστε να το αξιολογήσουν και στη συνέχεια να αξιοποιήσουν κατάλληλα το περιεχόμενο των πληροφοριών των παραθεμάτων σε συνδυασμό με το περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας, δηλαδή την ανταλλαγή των πληθυσμών (Σύμβαση της Λοζάνης). Εκτός από τα παραθέματα (12, 13) του σχολικού εγχειριδίου προτείνονται ενδεικτικά και άλλα. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από διαφορετικά είδη και κατηγορίες πηγών:

– πρωτογενείς και δευτερογενείς, άμεσες και έμμεσες, όπως δημόσια έγγραφα (αναφορές, επιστολές, όροι Συνθήκης), ψήφισμα, προσωπικές μαρτυρίες, άρθρα εφημερίδων και περιοδικών, ιστοριογραφικά κείμενα, χάρτες, φωτογραφίες κ.ά., βάσει της κατηγοριοποίησης των πηγών που προηγήθηκε. Το θέμα τους εστιάζεται στην Υποχρεωτική Ανταλλαγή των Πληθυσμών, που περιλάμβανε η Σύμβαση της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923) και η οποία εντάχθηκε στη Συνθήκη της Λοζάνης (24 Ιουλίου 1923).

Παραθέματα

(1). (Ο Ελευθέριος Βενιζέλος) στις 13 Οκτωβρίου, με εισήγησή του στον Νάνσεν (πρόεδρο της Επιτροπής Αποκαταστάσεως των προσφύγων) έδινε νέα διάσταση, κυρίως πολιτική, στο προσφυγικό ζήτημα. Αφού υπογράμμιζε την ανάγκη διεθνούς αρωγής προς την Ελλάδα, ανέκρινε –μετά από μια εξαντλητική πολεμική προσπάθεια δέκα ετών– να περιθάψει ένα και πλέον εκατομμύριο προσφύγων, κατέληγε:

«Ο υπουργός των Εσωτερικών της κυβερνήσεως της Άγκυρας δήλωσε, πριν από 15 ημέρες, ότι οι Τούρκοι έχουν αποφασίσει να μην ανεχθούν πλέον την παρουσία Ελλήνων στα οθωμανικά εδάφη· θα προτείνει λοιπόν στην προσεχή συνδιάσκεψη την υποχρεωτική προσφυγή στην ανταλλαγή των πληθυσμών, ελληνικού και τουρκικού. Η προσέγγιση του χειμώνα θα καταστήσει την επίλυση του προβλήματος της κατοικίας των προσφύγων δυσχερότερη ακόμη και από εκείνη του ανεφοδιασμού τους. Λαμβάνω το θάρρος να σας παρακαλέσω επίμονα να προβήτε στη λήψη κάθε αναγκαίου μέτρου προκειμένου να επιτευχθεί η έναρξη της μετακινήσεως των πληθυσμών πριν από την υπογραφή της ειρήνης. Λαμβάνοντας υπόψη ότι 350.000 περίπου Τούρκοι ευρίσκονται τη στιγμή αυτή στην Ελλάδα και ότι θα ήταν δυνατό να κατανεμηθούν στα οικήματα και τις γαίες που εγκαταλείφθηκαν από τους χριστιανούς της Μικράς Ασίας ή που τείνουν ήδη να εγκαταλειφθούν από τους χριστιανούς της Θράκης, θα ήταν δυνατόν να εξασφαλιστούν με τον τρόπο αυτό οικήματα για έναν αριθμό ανάλογο Ελλήνων προσφύγων...».

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, Ελληνικά γράμματα, 1999², σσ. 103-104.

(2). Οι πιο ριζικοί όροι που συμφωνήθηκαν στη Λωζάννη αφορούσαν τις μειονότητες. Μια συμφωνία ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, στις 17/30 Ιανουαρίου 1923, έλυσε με καινοφανή τρόπο τα προβλήματα που είχαν προκύψει. Το άρθρο 1 ορίζει:

Από της 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων ελληνικού ορθοδόξου θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία, ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Η λέξη που είχε σημασία εδώ ήταν το «υποχρεωτική». Μόνον οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης εξαιρέθηκαν από αυτόν τον όρο. Κανείς δεν επιθυμούσε να χρεωθεί την ιδέα της εισαγωγής μιας υποχρεωτικής ανταλλαγής, κάτι τόσο απεχθές για τις φιλελεύθερες αντιλήψεις. Αλλά το μέτρο αυτό έλυσε το προαιώνιο πρόβλημα των μειονοτήτων με μια μονοκοντυλιά, αν και κόστιζε πολύ πόνο, και τη διάλυση σε οικογένειες και ανθρώπινες ζωές.

M.L. Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, μτφρ. Λ. Κάσδαγλη, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, 577-578.

(3). Δεύτερο καίριο πλήγμα κατά του προσφυγικού κόσμου στάθηκε η οριστικοποίηση και θεσμοποίηση των τετελεσμένων γεγονότων του ξεριζωμού με τη μέθοδο της Ανταλλαγής των πληθυσμών. Η Σύμβαση της Λωζάννης της 30ης Ιανουαρίου 1923 θεωρήθηκε από τη μεγάλη μάζα των προσφύγων κείμενο αμαρτωλό που αφαίρεσε από τους ανταλλαξιμους το αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα της κυριότητας και – το σπουδαιότερο – την ελπίδα να επανεγκατασταθούν στην πατρική γη, αφού κατά τη Σύμβαση κανείς ανταλλάξιμος δεν θα είχε το δικαίωμα να επανέλθει στη χώρα της καταγωγής του χωρίς την άδεια των κυβερνήσεων Τουρκίας και Ελλάδας αντιστοίχως. [...] Στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, οι περισσότερες αντιπροσωπείες δεν εδίστασαν να καταδικάσουν το προτεινόμενο μέτρο της Ανταλλαγής. Και αυτός ο Τούρκος πρώτος αντιπρόσωπος Ισμέτ πασάς, μετέπειτα Ισμέτ Ινονού, ένωσε την ανάγκη να αρνηθεί την πατρότητα της υποχρεωτικής Ανταλλαγής· ισχυρίσθηκε πως εντύπωσή του ήταν ότι η ελληνική αντιπροσωπεία ήταν εκείνη που πρότεινε και υποστήριξε τη συμβατική καθιέρωση αυτού του συστήματος. Την αντίθεση του διεθνούς τύπου στο σύστημα της Ανταλλαγής πρόβαλε με ιδιαίτερη γλαφυρότητα ο Άγγλος Υπουργός των Εξωτερικών και αντιπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης λόρδος Κιέρζον (Curzon). Αρκεί, τόνισε, να διεξέλθει κανείς τον τύπο για να αντιληφθεί την έκταση αυτού του αισθήματος δυσαρέσκειας που ακολούθησε την απόφαση του αναγκαστικού και αμοιβαίου ξεριζωμού.

Γεώργιος Τενεκίδης, «Πρόλογος» στο *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, τ. Α', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980, κ'.

(4). Το κορύφωμα της αντίθεσης κατά της υποχρεωτικής Ανταλλαγής, δηλαδή του οριστικού εκπατρισμού της μικρασιατικής και θρακικής ομογένειας, εκφράζεται σε ψήφισμα που εγκρίθηκε από τον προσφυγικό λαό των Αθηνών στην Ομόνοια, σε πάνδημο συλλαλητήριο της 8 (21)/01/1923(*):

«Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Ευξείνου Πόντου [...] θεωρούν ότι η Ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας που ανέρχονται σε ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες απέναντι σε τριακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνους της Ελλάδας [...] πλήττει

καίρια την παγκόσμια συνείδηση και την παγκόσμια ηθική [...] ότι είναι αντίθετη προς τα ιερότερα δικαιώματα του ανθρώπου, της ελευθερίας και ιδιοκτησίας· ότι το σύστημα της Ανταλλαγής αποτελεί νέα και κεκαλυμμένη μορφή αναγκαστικού εκπατρισμού και αναγκαστικής απαλλοτρίωσης που κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να θέσει σε εφαρμογή παρά τη θέληση των πληθυσμών. Ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικρασίας, αυτόχθονες από πανάρχαιους χρόνους στη γη που κατοικούσαν και πάνω στην οποία τα δικαιώματά τους είναι αναπαλλοτρίωτα και απαράγραπτα, δεν μετανάστευσαν με τη θέλησή τους αλλά εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους αντιμετωπίζοντας το φάσμα της σφαγής. [...] Οι αλύτρωτοι Έλληνες συναγμένοι εδώ και σε άλλες πόλεις και νησιά της Ελλάδας αποφασίζουν και ψηφίζουν ομόφωνα να αξιώσουν τη δυνατότητα να παλιννοστήσουν στις πατρίδες τους κάτω από ουσιαστικές συνθήκες εγγύησης που θα καταστήσουν αυτήν την παλιννόστηση πραγματοποιήσιμη [...]. Σε αντίθετη περίπτωση καταγγέλλουν την αδικία που τους γίνεται, σαν μια προσβολή δίχως προηγούμενου κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού».

(*) Το αρχικό κείμενο του ψηφίσματος διατυπώθηκε στα γαλλικά για να σταλεί στο εξωτερικό, βασικά στον Ελευθέριο Βενιζέλο, αρχηγό της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στις άλλες Αντιπροσωπείες στη Συνδιάσκεψη της Λωζάνης αλλά και στο διεθνή τύπο, όπου εξασφαλίστηκε ευρύτατη δημοσιότητα.

Γεώργιος Τενεκίδης, «Πρόλογος» στο *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, τ. Α', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1980, κ'-κβ'.

(5). Μια μέρα ήρθε στο Γκέλβερι Επιτροπή, από την Ελλάδα, όπως έλεγαν. Πήγαν μαζί τους και οι δικοί μας, για να κουβεντιάσουν για την Ανταλλαγή. [...] Οι άνθρωποι της Επιτροπής ήρθαν και μας έγραψαν τα ονόματα και τις περιουσίες μας. Μας είπαν πως θα γίνει Ανταλλαγή, θα πάμε στην Ελλάδα. Μας σύστησαν να μην φοβόμαστε. Να πουλήσουμε ό,τι μπορούμε από την κινητή μας περιουσία, και τα υπόλοιπα να τα πάρουμε μαζί μας. Μας είπαν πως, αν υπάρχουν στο χωριό μας τουρκεμένοι, μπορούνε, αν θέλουν, να φύγουν κι αυτοί για την Ελλάδα.

Γ. Μουρέλος (επιμ.), *Η Έξοδος, Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, τ. Β', Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1982, 9.

(6). Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι η ιστορία δεν έχει παρουσιάσει προηγούμενο τόσο ασυνήθιστης συνθήκης. Ποτέ άλλοτε μέσα στη μακραίωνη ιστορία των μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών δεν είδαμε 2.000.000 ανθρώπους -και σίγουρα όχι λιγότερους από 3.000.000 εάν εφαρμοζόταν πλήρως ο όρος της αναδρομικής ανταλλαγής- να ξεριζώνονται και να εγκαθίστανται αλλού με μια μονοκοντυλιά. Ακόμα και αν θεωρούνταν εθελούσια μετοικεσία και όχι αναγκαστική ανταλλαγή, πάλι η πληθυσμιακή αυτή μετακίνηση δεν θα είχε προηγούμενο μέσα στην ιστορία των μεταναστεύσεων. [...]

Η Συνθήκη της Λοζάνης επικυρώθηκε τον Ιούλιο του 1923. Δύο μήνες αργότερα, χωρίς ο επίσημος μηχανισμός να έχει ακόμα λειτουργήσει και κάτω από συνθήκες νέκρωσης της γεωργικής παραγωγής, εν αναμονή της ανταλλαγής, οι κυβερνήσεις των δύο ενδιαφερόμενων χωρών υποδέχτηκαν θερμά τις πρωτοβουλίες της Αμερικής. Στη διάρκεια της εβδομάδας μεταξύ 15 και 21 Οκτωβρίου, υπό την εποπτεία επιτροπών που αποτελούνταν από Έλληνες και Τούρκους αξιωματούχους μαζί με άλλους λειτουργούς της επιτροπής Near East Relief, που ενεργούσαν ως ουδέτερα μέλη, 8000 μουσουλμάνοι μεταφέρθηκαν από τη Μυτιλήνη στο Αϊβαλί, απέναντι, στις

ακτές της Μικράς Ασίας. Ανταλλάχθηκαν με ισάριθμους Έλληνες, που μεταφέρθηκαν με ελληνικά πλοία από τη Σαμψούντα στη Θεσσαλονίκη. [...]

Όσοι πίστευαν στην παραδοσιακή ελληνοφοβία τουρκοφοβία θα εκπλήσσονταν βλέποντας τους Έλληνες της Μυτιλήνης να δίνουν αποχαιρετιστήρια γεύματα προς τιμήν των αναχωρούντων γειτόνων τους και να τους συνοδεύουν λίγο αργότερα στην προκυμαία, όπου χριστιανοί και μωαμεθανοί που μια ζωή όργωναν πλάι πλάι ή κάπου κάπου έπαιζαν τάβλι στα καφενεία του χωριού τώρα φιλιούνταν και αποχωρίζονταν με δάκρυα στα μάτια. Ύστερα, αφού κάθονταν για λίγο πάνω στις στοιβαγμένες αποσκευές, με τα κοπάδια των ζώων τριγύρω, τις γυναίκες να κλαίνε, τα παιδιά να χαϊδεύουν τα κατοικίδια ζώα, τους παππούδες με τις γκριζες γενειάδες όλο αξιοπρέπεια, όπως τα έθιμά τους ορίζουν, οι μουσουλμάνοι της Μυτιλήνης ξεκινούσαν για την άγνωστη Τουρκία. [...]

Η επιτροπή συνέχισε να παίζει το ρόλο του κηδεμόνα, του οδηγού, του διευθυντή, του πιστωτή - ανταλλάσσοντας πιστωτικά σημειώματα με αγροτικές προμήθειες, άλλοτε χρηματοδοτώντας κάποια νέα εμπορική επιχείρηση και έχοντας πάντα ως στόχο της την εγκατάσταση και τη μόνιμη επανένταξη των προσφύγων- έως ότου έκλεισαν όλοι οι ανοιχτοί λογαριασμοί μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, μερικών εκατομμυρίων προσφύγων και της ίδιας της επιτροπής, έως ότου τα κατάστιχα της ανταλλαγής έκλεισαν οριστικά.

Melville Chater, *Η Ανταλλαγή πληθυσμών Ελλάδας-Τουρκίας. Η τραγωδία της μεγαλύτερης μετακίνησης πληθυσμών στην ιστορία* (Συλλεκτικό τεύχος. Αναδημοσίευση από το τεύχος Νοεμβρίου 1925), *National Geographic Magazine*, Washington 1925, 38-47.

Βλ. και την Ενότητα «Παιδαγωγική αξιοποίηση διαδραστικών συστημάτων μάθησης».